

Laurence Bonjour i Ernest Sosa, *Epistemic Justification. Internalism vs. Externalism, Foundations vs. Virtues*, Blackwell, Oxford 2003, 240 str.

Knjiga *Epistemic Justification* bavi se prirodom epistemičkog opravdanja i njegovim mjestom u okviru našeg razumijevanja ljudskog znanja.

U tekstu naslovljenom "A Version of Internalist Foundationalism", Laurence Bonjour brani tradicionalnu internalističku fundacionalističku epistemologiju. Tekst započinje poglavljem "The Regress Problem and Foundationalism", u kojem Bonjour iznova postavlja jedno od temeljnih pitanja epistemologije: kako i na koji način su naša empirijska vjerovanja o svijetu epistemički opravdana, te imamo li racionalnu osnovu smatrati da ona manje ili više uspješno opisuju svijet? Bonjour pritom pretpostavlja realistički koncept istine kao slaganja s odgovarajućim područjem stvarnosti neovisne o našem umu. Ukratko oortava dvije glavne dihotomije unutar suvremene epistemološke diskusije. Prva je dihotomija između fundacionalističkog i koherentističkog objašnjenja epistemičkog opravdanja. Druga je dihotomija između internalističkog i eksternalističkog objašnjenja opravdanja. Ove se dvije dihotomije po Bonjourovom mišljenju prepliću, tvoreći četiri općenite epistemološke pozicije: internalistički fundacionalizam, eksternalistički fundacionalizam, internalistički koherentizam i eksternalistički koherentizam. Bonjour se u svojoj raspravi koncentrira na prve tri pozicije, jer eksternalistički koherentizam smatra rijetko zastupanim stajalištem s malo intuitivne i dijalektičke privlačnosti. Ostavlja po strani stajališta poput epistemološkog kontekstualizma i "naturalizirane epistemologije", navodeći kako je njihov modus operandi izbjegavanje centralnih epistemoloških problema. Vjeruje da je odbacivanje internalističkog fundacionalizma pogreš-

no, jer vodi epistemologiju na krivi put i daje nezasluženi kredibilitet svima koji u cijelosti odbacuju "centralni projekt" epistemologije. Njegova je teza da je internalistički fundacionalizam moguće obraniti i da je ispravan kao objašnjenje empirijskog epistemičkog opravdanja. Neke od ideja uklopljenih u koherentistička stajališta također igraju važnu određenu ulogu u okviru koncepcije koju brani Bonjour. Takvo stajalište predstavlja značajan otklon u odnosu na njegova ranija epistemološka gledišta.¹ Termin "vjerovanje" Bonjour, u skladu sa standardnom praksom suvremene epistemologije, koristi za označavanje bilo kojeg stanja, dispozicijskog ili akcidentalnog, čiji je sadržaj prihvaćanje neke propozicije (suda). Tako "vjerovanja" uključuju svjesne čine prihvaćanja ili potvrđivanja, kao i oblikovane dispozicije za vršenje tih čina. Prema mnogim u povijesti filozofije standardnim verzijama internalističkog fundacionalizma, temeljna vjerovanja opravdavaju se pozivanjem na osjetilno i introspektivno iskustvo, a takvu poziciju brani i Bonjour. Internalistički koherentizam odbacuje empirijski fundacionalizam, držeći umjesto toga da je koherencija, grubo opisana kao uzajamno inferencijsko podržavanje empirijskih vjerovanja, primarni ili čak isključivi temelj empirijskog opravdanja. Bonjour drži da je problematično na koji se način takvo, na koherenciji temeljeno opravdanje, uopće može smatrati empirijskim (Bonjour, L. i Sosa, E. *Epistemic Justification...* str. 13).

Eksternalistički pogled na prirodu epistemičkog opravdanja može se pro-

¹ Usp. Bonjour, Laurence. *The Structure of Empirical Knowledge* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1989).

matrati kao alternativna verzija fundacionalizma, u kojoj opravdanje temeljnih vjerovanja daju faktori "izvanjski" svijesti spoznajnog subjekta. BonJour navodi kako za razmatranje imamo tri glavna epistemološka stajališta: internalistički fundacionalizam (fundacionalizam), internalistički koherentizam (koherentizam) i eksternalistički fundacionalizam (eksternalizam). Dvije su glavne vrste prigovora protiv fundacionalizma. Prva je usmjerena na opravdavajuću relaciju između "temelja" i "nadstrukture", odnosno ne-temeljnih vjerovanja, a ispituje je li doista moguće na osnovu tako određenih temelja doći do adekvatnog opravdanja za različite vrste vjerovanja. Ozbiljnost ove vrste problema u velikoj mjeri ovisi o tome što je sve uključeno u set temeljnih vjerovanja. Pritom, po BonJourovom mišljenju, verzije fundacionalizma koje među temeljna vjerovanja uključuju bar neka vjerovanja o predmetima fizičkog svijeta imaju manje teškoća od više tradicionalističkih stajališta koja temeljnim vjerovanjima smatraju samo vjerovanja o subjektivnim stanjima iskustva. Druga, po BonJourovom mišljenju važnija vrsta prigovora fundacionalizmu, postavlja pitanje na koji su način sama temeljna vjerovanja opravdana ili epistemički prihvatljiva.

Fundacionalisti su na ovaj izazov odgovarali na razne načine. C. I. Lewis i Richard Fumerton, između ostalih, temeljna vjerovanja smatraju opravdanim pomoću "direktnog poznavanja" relevantnog iskustvenog sadržaja, no taj je odgovor na prvi pogled ozbiljno problematičan, jer se čini da pretpostavlja postojanje nekog od vjerovanja različitog mentalnog čina koji spoznajnom subjektu daje razloga misliti da je vjerovanje koje se odnosi na taj iskustveni sadržaj istinito. Da bi izbjegli zahtjev za opravdanjem stanja "direktnog poznavanja" neki su im filozofi (prema BonJourovom mišljenju osobito Husserl) pripisali svojstva rudimentarno kognitivnih reprezentacijskih stanja, "pre-predi-

kativne svjesnosti" koja, iako pruža razlog za temeljna vjerovanja, zbog svog nepropozicionalnog karaktera ne može biti ni istinita ni neistinita, pa je zato navodno "imuna" na zahtjeve za epistemičkim opravdanjem. Ipak, bilo koje reprezentacijsko stanje koje je u mogućnosti služiti kao opravdanje za vjerovanje, neovisno o tome ima li karakter propozicije ili nema, mora sadržavati podatak o tome da je relevantno stanje stvari ovakvo, a ne onakvo. To omogućuje postavljanje pitanja je li taj podatak točan ili netočan u odnosu na stanje stvari koje prikazuje, makar ne bio striktno istinit ili neistinit, što opet povlači pitanje opravdanja. Tako se regres opravdanja nastavlja, ili završava s vjerovanjima ili vjerovanjima sličnim stanjima koja uopće nisu opravdana i koja zato ne mogu biti izvori opravdanja.

Kad se radi o konceptu znanja, BonJour tvrdi kako je taj koncept u tolikoj mjeri problematičan da ga je najbolje izbjeci u okviru epistemološke rasprave (str. 21). Epistemolozi su općenito usvojili gledište poznato kao "slabija koncepcija" znanja, prema kojem je za znanje dovoljno nešto slabije opravdanje, koje je ipak više od 51-postotne vjerojatnosti za istinitost nekog vjerovanja. BonJour koncept "slabije koncepcije znanja" smatra upitnim, između ostalog i zato što tvrdi da nema razloga da za svaku tvrdnju čija nam istinitost predstavlja ozbiljan interes ne tražimo što je moguće viši stupanj opravdanja.

Poglavlje "Externalist Accounts of Justification" bavi se eksternalističkim pristupom problemu opravdanja. Eksternalistički pristup odbacuje zahtjev da opravdavajući razlozi moraju biti kognitivno dostupni vjerovatelju, a reliabilizam je najrašireniji oblik eksternalizma. Reliabilisti kao glavni zahtjev epistemičkog opravdanja, grubo opisano, postavljaju to da je vjerovanje proizvedeno ili uzrokovano procesom koji njegovu istinitost čini objektivno vjerojatnom, a razne varijante reliabilizma razlikuju se u pogledu formulacije uvjeta dostatnih za

epistemičko opravdanje. Ono što se ne zahtijeva za opravdanje je da osoba o čijem se vjerovanju radi bude svjesna da je njeno vjerovanje proizvedeno na pouzdan način, što BonJour smatra problematičnom karakteristikom reliabilizma (str. 26). Postavlja pitanje kako činjenica da je neko vjerovanje proizvedeno pouzdanim procesom proizvodnje vjerovanja može učiniti racionalnim prihvaćanje tog vjerovanja ukoliko je ta činjenica vjerovatelju potpuno nedostupna? Također, smatra da se argumenti usmjereni protiv eksternalizma mogu primijeniti i na “naturalističku” epistemologiju (str. 33).

Jedan od eksternalističkih argumenata usmjerenih protiv internalizma, tvrdi BonJour, zasnovan je na navodno zdravorazumskoj tvrdnji da “znanje” koje se odnosi na velik dio “običnog” svijeta možemo bez problema pripisati “nesofisticiranim” odraslima, maloj djeci i “višim” životinjama. Većina takvih spoznajnih subjekata ne zadovoljava zahtjeve internalističkog pristupa epistemičkom opravdanju, bio on fundacionalističkog ili koherentističkog karaktera, jer i fundacionalizam i najplauzibilnije verzije koherentizma za znanje zahtijevaju veći stupanj kompleksnosti mišljenja i zaključivanja nego što ga pokazuju takvi spoznajni subjekti. Drugi eksternalistički argument počiva na tvrdnji da internalističko objašnjenje epistemičkog opravdanja nije “imuno” na ekstremni skepticizam u pogledu empirijskih vjerovanja, a “intuitivna” neplauzibilnost takvog ekstremnog skepticizma navodno pruža razloge za priklanjanje eksternalizmu. Budući da se i internalizam i eksternalizam suočavaju s ozbiljnim “intuitivnim” prigovorima, navodi BonJour, konstruktivniji pristup mora započeti preispitivanjem ideje da su eksternalizam i internalizam kontradiktorna, ili u najmanju ruku suprotna stajališta. Ukoliko postoje dva različita i uglavnom nepovezana koncepta znanja, internalistički i eksternalistički, eksternalizam i internalizam možda plauzibilno opisuju osobi-

ne različitih, a ne istog koncepta znanja i epistemičkog opravdanja. Svaki od ovih pristupa uspješniji je u rješavanju različitih vrsta epistemoloških problema, što možda ukazuje na zaključak da internalizam i eksternalizam nisu toliko nepomirljivo suprotstavljeni. Na pitanje kakva je u okviru općenitog projekta procjene i poboljšanja pouzdanosti ljudskih kognitivnih napora, te istraživanja metoda i strukturiranja znanstvenih istraživanja postavio Philip Kitcher bolje bi odgovore mogao ponuditi eksternalistički, odnosno reliabilistički pristup (str. 36). Internalistički pristup, po BonJourovom mišljenju, od ključnog je značaja kad se radi o ispitivanju istinitosti i pouzdanosti vjerovanja pojedinca iz njegove vlastite perspektive. Pritom “unutarnje” u okviru “internalizma” znači da ono na što se prilikom opravdanja pozivamo mora biti unutarnje spoznajnoj perspektivi pojedinca, tj. mora biti na neproblematičan način dostupno pojedincu iz njegove perspektive prvog lica. Svjesna mentalna stanja u internalističkim koncepcijama opravdanja imaju takvu ulogu isključivo zato što se općenito smatra da pojedinac ima direktan i neproblematičan pristup njihovom specifičnom sadržaju i vlastitim stavovima o tom sadržaju. BonJour smatra da bi, kad bi postojali neki drugi sadržaji koji bi na isti način bili direktno dostupni pojedincu, oni bili jednako prihvatljivi za internalistički pristup opravdanju. Iako priznaje da i internalistička i eksternalistička stajališta imaju svoj legitimitet obzirom na različite epistemološke probleme, BonJour insistira na fundamentalnom prioritetu internalističkog pristupa u epistemologiji, jer smatra da eksternalistička stajališta, neovisno o njihovim dobrim stranama, ne daju zadovoljavajući odgovor na pitanje imamo li dovoljno dobrih razloga misliti da su naša vjerovanja o svijetu istinita (str. 39).

Poglavlje “In Search of Coherentism” bavi se analizom koherentističkog pristupa epistemičkom opravdanju. Ko-

herentističko stajalište zastupali su mnogi autori, među kojima su najpoznatiji britanski "klasični idealisti" F. H. Bradley, Bernard Bosanquet i Brand Blanshard, te suvremeniji autori kao što su Wilfrid Sellars, Nicholas Rescher, Keith Lehrer, Gilbert Harman i sam Laurence Bonjour u knjizi *The Structure of Empirical Knowledge* (1985). U suprotnosti sa svojim ranijim stavovima, Bonjour tvrdi kako je koherentizam u pogledu opravdanja suočen s očiglednim i fatalnim prigovorima. Iako je prilično plauzibilno da je koherencija vrlo važan dio empirijskog epistemičkog opravdanja, tvrdi Bonjour, koherentnost nekog sustava vjerovanja ne čini vjerojatnijom njihovu istinitost u realističkom smislu korespondencije s neovisnom stvarnošću. Iako navodi da je teško identificirati "osnovnu koherentističku poziciju", Bonjour pokušava odrediti glavne elemente bitne za internalističko koherentističko objašnjenje epistemičkog opravdanja koje bi plauzibilno vodilo do istine u ranije opisanom realističkom smislu. Navodi četiri glavna elementa takvog objašnjenja: nelinearno opravdanje, koncept koherencije, koherentističku koncepciju opažanja i doksastičku pretpostavku, te analizira glavne prigovore koherentizmu. Smatrajući koherentizam problematičnim, a eksternalizam neuspješnim u pružanju adekvatnog odgovora na osnovna pitanja epistemologije, Bonjour zaključuje kako postoje dobri razlozi za ponovno razmatranje tradicionalnog internalističkog fundacionalizma, što je tema poglavlja "Back to Foundationalism". Jedan od problema za fundacionalizam u pogledu empirijskog opravdanja, kako ga je formulirao Wilfrid Sellars, tiče se prirode vjerovateljevog zahvaćanja iskustva ili iskustvenih sadržaja. Ako vjerovateljevo zahvaćanje tih sadržaja konstruiramo kao propozicijsko ili sudno, postavlja se pitanje zašto takve propozicije ne traže opravdanje, a ukoliko mu pripišemo nepropozicijski ili ne-sudni karakter, teško je uvidjeti zašto nam uopće treba opravdanje i zbog čega bi nam takvo zahva-

ćanje moglo služiti kao razlog da propozicijska vjerovanja o iskustvu smatramo istinitim (str. 61).

BonJour vjeruje da je taj problem rješiv. On vjerovanje ili misao smatra svjesnim stanjem kojeg spoznajni subjekt nije svjestan putem nekog drugog stanja, već je svijest o propozicijskom i sudnom karakteru tog "vjerovanja prvog reda" njegov sastavni dio. Ovakva "ugrađena svjesnost" sadržaja ne zahtijeva opravdanje. Vjerovanja o osjetilnom iskustvu, prema BonJourovom mišljenju, svoje opravdanje stječu na gotovo isti način kao i ostala vjerovanja – naša osjetilna iskustva također uključuju "ugrađenu" svjesnost o vlastitom sadržaju, koja je dovoljna za opravdanje temeljnih vjerovanja koja se odnose na to osjetilno iskustvo (str. 70). Suprotno mnogim suvremenim kritičarima fundacionalizma, Bonjour tvrdi kako ideja da je realnost u nekim okolnostima jednostavno dana našem umu na način koji tvrdnje o toj realnosti čini direktno istinitim i neproblematičnim ipak nije mit. Smatra da koncept "direktnog poznavanja" ili "direct apprehension" treba uključivati takvu intrinzičnu svjesnost sadržaja mentalnih stanja, te da je takvu "ugrađenu" svjesnost, govoreći u djelu *Theory of Knowledge* (1966) o samo-prezentirajućim stanjima (eng. "self-presenting states"), u vidu imao Roderick Chisholm (str. 75). Tako temelj fundacionalističkog empirijskog opravdanja, po BonJourovom mišljenju, leži tamo gdje su ga tražili tradicionalni fundacionalisti – u vjerovanjima o sadržaju svjesnih stanja i o sadržaju stanja osjetilnog iskustva.

Poglavlje "The Conceptualization of Sensory Experience and The Problem of the External World" bavi se razmatranjem adekvatnih opisa osjetilnog iskustva i vanjskog svijeta. Bonjour pretpostavlja da je za sadržaj osjetilnog iskustva koji ima epistemičku ulogu nužno da je taj sadržaj moguće konceptualno formulirati u vidu vjerovanja o istom sadržaju. Kritizirajući stajalište Susan Haack izraženo u knjizi *Evidence and Inquiry*

(1993), on ističe da treba razlikovati opise iskustva koji jednostavno ukazuju na situaciju koja se opisuje od opisa koji uključuju tvrdnje o kauzalnim vezama između iskustva i fizičkog svijeta, jer takve tvrdnje nisu adekvatni temelji opravdanja (str. 81). Razmatra dvije vrste objašnjenja iskustva, analogno koje osobine iskustva objašnjava pozivajući se na osobine predmeta u svijetu koji opisujemo, i digitalno koje pretpostavlja da su prave osobine svijeta izrazito različite u odnosu na ono što nam govori iskustvo, te zaključuje da je analogno objašnjenje prihvatljivije jer ima veći eksplanatorni uspjeh.

U tekstu pod naslovom "Beyond Internal Foundations to External Virtues" Ernest Sosa epistemičkom opravdanju pristupa reliabilistički i eksternalistički, pri čemu pouzdanost procesa stjecanja znanja smatra nužnim, ali ne i dovoljnim izvorom opravdanja. Prva dva poglavlja, naslovljena "Knowledge and Justification" i "Does Knowledge Have Foundations" razmatraju odnos propozicijskog i nepropozicijskog znanja, te analiziraju koherentistički i fundacionalistički pristup opravdanju. Sosa ukratko rekapitulira trodijelnu analizu znanja i uz nju vezane prigovore. Tvrdi da koherentizam, između ostalog, na neprihvatljiv način odvaja empirijsko epistemičko opravdanje od istine i da nije u stanju na zadovoljavajući način objasniti koje uvjete mora ispunjavati istinito vjerovanje da bi bilo znanje (str. 107–117). Fundacionalizam, bilo racionalistički bilo empiristički, također se, smatra Sosa, suočava s nerješivim problemima, ne pružajući adekvatno objašnjenje opravdanja putem osjetilnog iskustva. Sosa analizira obranu klasičnog fundacionalizma koju iznosi Richard Fumerton u djelu *Metaepistemology and Skepticism* (1995), kritizirajući njegovo objašnjenje epistemičkog opravdanja putem termina "poznavanje" (eng. acquaintance) (str. 129–131). Znanje zahtijeva ne samo sigurnost vjerovanja, tvrdi Sosa, već i to da je vjerovatelj do njega došao putem

"intelektualne kreposti", tj. pomoću korištenja pouzdane sposobnosti stjecanja znanja (str. 139).

U poglavlju "Skepticism and the Internal/External Divide" Sosa se bavi problemom skepticizma u odnosu na Descartesovu i Chisholmovu verziju epistemološkog internalizma, te na deontološko shvaćanje epistemičkog opravdanja, iz kojeg je, po njegovom mišljenju izveden internalizam, a u poglavlju "A Virtue Epistemology" definira epistemologiju kreposti koja uključuje dvije komponente: komponentu proizvodnje istinitih vjerovanja i komponentu opravdanja koja zahtijeva da je neko vjerovanje stečeno putem prakticanja intelektualnih kreposti (str. 20). Također raspravlja o problemima vezanim uz indeksikalnu kontekstualnost koncepta epistemičkog opravdanja. Sosina, u ovom tekstu samo grubo ocrtana teorija epistemičkih kreposti kombinira uvjete sigurnosti, pouzdanih kreposti (vrlina) i epistemičke perspektive, a uključuje zahtjev da vjerovanje koje ima prikladnu epistemičku vrijednost bude dio sustava vjerovanja odgovarajuće širokog raspona koherencije, koji uključuje meta-vjerovanja o vjerovanjima na stupnju predmeta, o sposobnostima koje do njih vode i o pouzdanosti tih sposobnosti, pri čemu sama koherencija sustava nije dovoljna za opravdanje vjerovanja (str. 169–170).

Slijedi svojevrсна polemika ovih dva autora. U tekstu "Reply to Sosa" Laurence Bonjour argumentira u korist Chisholmove verzije internalizma. Kritizira koncept epistemičkog opravdanja kao vršenja epistemičkih dužnosti, napominjući da je i Sosa zamijetio njegova ograničenja i tvrdi da u "situacijama epistemičkog siromaštva" kada nam na raspolaganju nije dovoljna dokazna građa za odgovor na mnoga važna pitanja nije plauzibilno insistirati na konceptu zadovoljavanja epistemičkih dužnosti koje traže prihvaćanje samo onih vjerovanja za koja postoje jaki dokazi, jer bi

to značilo da mnogi ljudi ne smiju imati nikakva vjerovanja. Bonjour smatra da Sosa nije iznio niti jedan ozbiljan prigovor internalističkom konceptu opravdanja, a upućuje mu isti prigovor koji je ranije uputio Susan Haack, navodeći kako se Sosino objašnjenje opravdanja na temelju perceptivnih iskustava ne može uspješno primijeniti u okvirima subjektivnog shvaćanja iskustva. Zaključuje kako je tradicionalni internalistički fundacionalizam prihvatljivija epistemološka opcija od Sosine eksternalističke teorije.

U tekstu "Reply to Bonjour", Sosa navodi kako je Bonjourov fundacionalizam zapravo nalik mnogim varijantama koherentizma, iako se od njih razlikuje po tome što temeljna vjerovanja smatra ekskluzivno epistemički opravdanim na temelju faktora nevezanih i u bitnom smislu nepodržanih koherentnošću ostalih vjerovanja određenog spoznajnog subjekta. Po Sosinom mišljenju, odnos fundacionalizma i koherentizma pogrešno je definirati kao dihotomiju kao što

to čini Bonjour, jer postoje plauzibilna stajališta koja ujedanjuju aspekte objiju teorija, primjerice ranije spomenuto stajalište Susan Haack, nazvano "foundherentism" (str. 224–226). Odbacujući stav da je internalistički fundacionalizam najprihvatljivija epistemološka opcija, Sosa zaključuje da je internalističko stajalište sasvim primjereno objašnjenju reflektivnog opravdanja i znanja, no eksplicitna svijest u pogledu procesa zaključivanja ipak nije toliko važna za samu epistemičku učinkovitost.

Iako se može reći da zapravo pokušava objediniti i nadopuniti neka stajališta koja su oba autora već formulirala u brojnim ranijim publikacijama, knjiga *Epistemic Justification* daje zanimljiv i vrlo vrijedan doprinos raspravi između zastupnika internalizma i eksternalizma u suvremenoj epistemologiji.

Laura Blažetić
Institut za filozofiju
Ulica grada Vukovara 54,
HR-10000 Zagreb
lablazg@yahoo.com